

ЧЕПІЖЕНКО Вадим,
к. і. н., доцент кафедри археології,
етнології та всесвітньої історії
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРОСОПОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ
ПРИ АНАЛІЗІ ПОЛІТИКО-ПАТРОНАЖНИХ ПРАКТИК
АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ РІЧАРДА II
(НА ПРИКЛАДІ КООПТАЦІЇ ДО ОРДЕНУ ПІДВ'ЯЗКИ)**

В статті представлено результати застосування просопографічного методу до аналізу політико-патронажних практик англійського короля Річарда II на прикладі кооптації до Ордену Підв'язки. Засновуючись на інформації, наведеній в «Меморіалах Ордену Підв'язки», укладено просопографію рицарів Ордену Підв'язки за період 1348–1413 рр. В додатках наведені таблиці, що дозволяють визначити превалюючий вид кооптації; прослідкувати тенденції у віковій, становій, регіональній приналежності інкорпорованих рицарів та вказати на формування орденської аристократії. На основі отриманих даних розвінчено один з ланкастеріанських міфів про правління Річарда II.

29 вересня 1399 р. англійський король Річард II був усунутий від влади в результаті перевороту, що його очолив кузен Річарда Генрі Болінброк, герцог Ланкастерський. Проти короля була висунута низка звинувачень, які загалом зводилися до визначення його правління тиранічним. В обвинувачувальному акті зокрема було використано і «дискурс содомії», що повсякчас спливає в середньовічній політичній думці. Річард звинувачувався в тому, що він наблизив до себе молодих легковажних осіб, поєднавши політичні та сексуальні відхилення. Саме під впливом цих осіб король проміняв війну на континенті на зрадливий мир з французьким колегою, вступив у конфронтацію з досвідченими лордами, титулованою аристократією, вихідцями із «старих» аристократичних родин, узурпував владу парламенту та суддів [8]. Завдяки т. зв. «ланкастеріанському міфу», Річард II користується найгіршою славою

серед пізньосередньовічних англійських монархів, можливо, за виключенням Едварда II: він постає як «король-юнак», слабкий і недосвідчений, не рівня своєму діду та батьку, героям Столітньої війни, Едварду III та Чорному принцу, і не рівня Генрі Болінброку, що мав славу хрестоносця та паломника. Не беручись у даній статті розвінчувати цей погляд на Річарда II, зупинюся лише на одному його аспекті – молодому та низькородному оточенні короля. Виходячи також з обмеженого обсягу публікації, варто якимось чином звузити ту групу осіб, яких можливо дослідити, щоб встановити достовірність чи заангажованість означеної складової ланкастеріанського міфу.

З огляду на те, що примітивні уявлення про особисте братство по зброї все ще були привабливими в Англії кінця XIV ст., а сітка лояльностей королю засновувалася на рицарських цінностях, посвята в рицарі мала важливе репрезентативне значення, а соціальний пріоритет та почесність були настільки ж важливими для нобілітету, як і багатство [4, р. 47], я вирішив обмежитися дослідженням того, як Річард, а також його безпосередні попередники при владі Едвард III та наступник – Генрі IV, використовували один із головних інструментів у репертуарі королівського політичного менеджменту – кооптацію до Ордену Підв'язки.

Орден Підв'язки, створений Едвардом III, був покликаний стати «елітним клубом», що на рівноправних засадах рицарського братерства об'єднував представників англійського істеблішменту. Кооптація (введення до складу виборного органу нових членів або кандидатів власним рішенням даного органу без проведення додаткових виборів) до Ордену була важливим політико-патронажним інститутом пізньосередньовічної англійської монархії³.

Засновуючись на інформації, наведеній в *«Меморіалах Ордену Підв'язки»* [5], виданих в 1841 р., було укладено каталог осіб,

³ Проте, у порівнянні з іншими формами патронажу, які мала в своєму розпорядженні Корона – титулами, посадами, землями і доходами, Орден Підв'язки був дуже суворо обмежений в масштабах і можливостях, які він надавав для ретельної і послідовної побудови політичних угруповань. Ми ризикуємо впасти в надмірний детермінізм, припускаючи, що монархи та їхні радники застосовували спланований і послідовний підхід до питання заповнення вільних місць у каплиці Святого Георгія у Віндзорі. Про цей «дислеймер» варто пам'ятати, працюючи над заданою темою дослідження.

інкорпорованих до Ордену Підв'язки за правління Едварда III, Річарда II та Генрі IV, що дозволило визначити превалюючий вид кооптації, прослідкувати тенденції у віковій, становій, службовій, регіональній приналежності інкорпорованих рицарів (*див. Додатки*). Фактично було створено просопографію рицарів Ордену Підв'язки за період 1348–1413 рр.

«Просопографія – за визначенням Лоуренса Стоуна – це дослідження спільних характеристик групи історичних діячів шляхом колективного вивчення їхнього життя» [7]. Німецький історик-медієвіст Нейтхард Бюльст у своїй програмній статті «Про предмет і метод просопографії» (1986 р.) підсумовував: «Під “просопографією” ми розуміємо базу даних і список усіх осіб з певного середовища, визначеного хронологічно і географічно, що є підготовкою до опрацювання просопографічного матеріалу під різними історичними кутами зору... Просопографічний метод полягає в описі матеріальних характеристик більш-менш однорідної групи осіб шляхом збору якомога більшого пучка матеріальних елементів, що дозволяють описати індивіда, при цьому виключаються ті духовні елементи, які дозволили б нам перейти від особи до особистості. У цьому полягає різниця між просопографією і біографією» [2]. І, нарешті, бельгійська медієвістка Хільде де Ріддер-Сімоенс резюмує: «Просопографія – це колективна біографія, що описує зовнішні ознаки групи людей, що мають щось спільне (професія, соціальне походження, географічне походження тощо). Починаючи з анкетування, збираються біографічні дані про чітко визначену групу людей. На основі цих даних можна знайти відповіді на історичні питання» [6].

Застосувавши до складеного просопографічного каталогу метод малих соціологічних анкет, ми дійшли наступних висновків:

(1) за 22 роки правління Річарда II в Орден Підв'язки було інкорпоровано 30 рицарів: п'ятеро були членами королівської родини, троє – іноземними почесними номінантами. За типами кооптації 4 випадки рекреації, 3 – прямого спадкування. Серед 21 креації «чистих» номінацій всього лише 11, що свідчить про початкову стадію формування династичної знаті Ордену;

(2) іноземні номінанти (герцог Гельдерн-Юліх, графи Голландський та Остревант) були пов'язані з королем в першу чергу союзними відносинами на континенті;

(3) за становою приналежністю 4 інкорпорованих рицарі на момент кооптації носили графський титул, ще 4 були баронами, а 14 належали до нетитулованої аристократії (та, в більшості своїй, походили з регіону Північної Англії);

(4) з 30 рицарів, інкорпорованих до Ордену за Річарда II, 11 були страчені, вбиті чи вигнані з країни (двоє – лордами-апелянтами, троє – колишні лорди-апелянти – самим Річардом II, шестеро – Генрі IV);

(5) прослідкувавши кар'єрний шлях кооптованих Річардом II членів Ордену, ми побачили, що для 9 рицарів входження в Орден стало вершиною їхньої кар'єри, для інших – або стартовою площадкою, або продовженням кар'єрного зростання: 13 реалізували себе на дипломатичній службі короні, 15 – на військовій, 7 отримали посади в місцевому управлінні, в той час як 13 – в центральному, 14 займали різноманітні придворні посади, а 15, в різний час, входили до складу Таємної ради монарха; з рицарів, кооптованих в Орден за Річарда II, при Генрі IV продовжили свою службу лише троє;

(6) креація в Орден в 1377 р. 10-річного Генрі Болінгброка, замість його 22-річного дядька Томаса Вудстока, свідчить про надзвичайний вплив Джона Гонта наприкінці правління Едварда III; перша креація нового короля – Джон Барлі – також протеже Джона Гонта. Оцінюючи креації перших років правління Річарда II, можна зробити висновок про значний вплив фракції покійного Чорного Принца, а також дядька та матері короля – Джона Гонта та Джоан Кентської. Серед інкорпорованих рицарів, крім дядька та єдиноутробного брата короля, всі інші – ветерани Столітньої війни. Кооптація в 1383 р. Томаса Моубрея, графа Ноттінгема, кузена та на той момент близького друга короля засвідчує зростання впливу юного монарха та посилення його позицій. Наступна креація 1384 р. Роберта де Вера, графа Оксфорда, підтверджує цю думку. Так само, як кооптації 1388 р. – граф Ерандел, лорд Деверьо та Пітер Куртене – свідчать про те, що влада в країні в цей час знаходилася в руках фракції

лордів-апелянтів. Запитання викликає лише інкорпорація в тому ж році до Ордену 16-річного Томаса ле Деспенсера, правнука славнозвісного фаворита Едварда II. Можливо, вона була проведена королем саме в піку лордам-апелянтам. В останнє десятиліття правління Річарда II до Ордену була прийнята низка т. зв. «фаворитів» короля (представників його affinity): Джона Бомонта, Вільяма ле Скрупа, Вільяма Ерандела, Джона Бофорта, Томаса Голланда та Джона Монтегю.

Прослідковуючи динаміку та порівнюючи процес кооптації за Едварда III, Річарда II та Генрі IV (*див. Додатки*), можна зробити наступні висновки:

(1) середній вік кооптованих рицарів за Едварда III – 33,5 років (представники нетитулованої знаті – 34,1), за Річарда II – 36,4 (та 40,6 відповідно), за Генрі IV – 32,8 (40,8). Ця картина цілковито суперечить усталеним у хроністів та у частини істориків уявленням про те, що Річард оточував себе молоддю та був не схильний слухати поради старшого покоління.

Наймолодшим рицарем, введеним в Орден за Едварда III, був сам Річард у віці 9 років, за Річарда – його кузен, Едвард Йоркський, граф Ратленд у віці 14 років, за Генрі IV – його 9-річний син Гамфрі; найстаршими, відповідно, – 78-річний сер Джон Саллі, 65-річний лорд Деверьо, 64-річний лорд Ловел.

(2) за становою приналежністю картина виглядає наступним чином (перша цифра за Едварда III, друга – за Річарда II, третя – за Генрі IV):

- представники королівської родини 15,9 % – 16,7 % – 18,5 %
- іноземні монархи 1,5 % – 10 % – 7,4 %
- вихідці з титулованої аристократії 30,2 % – 26,6 % – 51,9 %
- вихідці з нетитулованої аристократії 52,4 % – 46,7 % – 22,2 %.

Дана статистика свідчить про два важливі елементи політичної концепції Річарда II: побудову міцного дипломатичного плацдарму на континенті для реалізації свого «імперського проєкту» [1] та орієнтація у своїй політиці в першу чергу на нетитуловану знать, що стала основою формування королівського affinity.

Насправді, Річард II Плантагенет, який закінчив життя як простий рицар сер Річард Бордоський, мав набагато більш глибоке відчуття рицарських цінностей, ніж припускали багато хто з істориків [3, р. 143].

Загальний висновок з проведеного просопографічного дослідження персонального складу Ордена Підв'язки в правління Річарда II полягає в тому, що Орден був важливим політико-патронажним інструментом, який використовувався королем для створення власного affinity – надійної опори монархії. Порівняння кооптації до Ордену за часів Едварда III, Річарда II та Генрі IV дозволило розвінчати ланкастеріанський міф про молоде та недосвідчене оточення Річарда II і про недорочне звеличення ним представників нетитулованої аристократії.

Список джерел та літератури

1. Чепіженко В. В. Імперський проект Річарда II. *Український медієвістичний журнал*. Львів, 2016. Вип. 1. С. 68–74.
2. Bulst N. Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie. *Medieval lives and the historian: studies in medieval prosopography*. Kalamazoo, Mich.: Western Michigan Univ, 1986. P. 1–16.
3. Gillespie J. L. Richard II's knights: chivalry and patronage. *Journal of Medieval History*. 1987. Vol. 13. P. 143–159.
4. Keen M. H. England in the Later Middle Ages. A political history. London and New York : Routledge, 2003. 483 p.
5. Memorials of the Order of the Garter from its foundation to the present time with Biographical Notices of the Knights in the reigns of Edward III and Richard II / by George Frederick Beltz. London: William Pickering, 1841. 439+ccxxiv p.
6. Ridder-Symoens H. de. Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid? *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. 1991. No. 45. P. 95–117.
7. Stone L. Prosopography. *Daedalus*. 1971. No. 100. P. 46–79.
8. The Record and Process. *Chronicles of the revolution 1397 – 1400. The reign of Richard II* / Translated and edited by Chris Given-Wilson. Manchester and New York : Manchester University Press, 1993. P. 169–189.

Таблиці 1 та 1а
Станова приналежність інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки
(1348–1413 рр.) у кількісному та відсотковому відношеннях

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія, в т. ч. гасконці та іноземці	Кількість інкорпорованих рицарів
Едвард III	10	1	9	10	33	63
Річард II	5	3	4	4	14	30
Генрі IV	5	2	4	10	6	27

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія, в т. ч. гасконці та іноземці	Кількість інкорпорованих рицарів
Едвард III	15,9 %	1,5 %	14,3 %	15,9 %	52,4 %	100 %
Річард II	16,7 %	10 %	13,3 %	13,3 %	46,7 %	100 %
Генрі IV	18,5 %	7,4 %	14,8 %	37,1 %	22,2 %	100 %

Таблиця 2
Середній вік інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки
(1348–1413 рр.)

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія	Середній вік інкорпорованих рицарів
Едвард III	21,9	36	32,2	42,6	34,1	33,5
Річард II	22,2	37,3	31,5	43,75	40,6	36,4
Генрі IV	13,4	33	25	41,7	40,8	32,8

Таблиця 3

*Територіальне походження інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки
(1348–1413 рр.)*

Географічний регіон / Рік	Мідлендс	Південно- Західна Англія	Південно- Східна Англія	Східна Англія	Північна Англія
1348 р.	50 %	10 %	15 %	20 %	10 %
1377 р.	31,25 %	18,75 %	6,25 %	12,5 %	31,25 %
1399 р.	15,4 %	23 %	7,7 %	15,4 %	38,5 %
1413 р.	12,5 %	37,5 %	-	18,75 %	31,25 %

Таблиці 4 та 4а

*Тип кооптації рицарів до Ордену Підв'язки (1348–1413 рр.)
у кількісному та відсотковому відношеннях*

Тип кооптації / Суверен	Пряме спадкування	Рекреація	Почесна номінація	Креації, в т.ч. і «чисті номінації»	Кількість інкорпорова них рицарів	Кількість рицарів виключених із Ордену
Едвард III	1	5	1	56 (в т.ч. 26 рицарів- засновників)	63	4
Річард II	3	4	3	21	30	11
Генрі IV	1	5	2	19	27	-

Тип кооптації / Суверен	Пряме спадкування	Рекреація	Почесна номінація	Креації, в т.ч. і «чисті номінації»	Кількість інкорпорова них рицарів	Кількість рицарів виключених із Ордену
Едвард III	1,6 %	7,9 %	1,6 %	88,9 %	100 %	6,3 %
Річард II	10 %	13,3 %	10 %	66,7 %	100 %	36,7 %
Генрі IV	3,7 %	18,5 %	7,4 %	70,4 %	100 %	-

Таблиця 5

Формування орденської аристократії

Аристократичний рід / Суверен	Бошами	Стаффорди	Монтею	Куртене	Голланди	Степлтони	Аффорди	Богуні	де ла Ваші	ле Деспенсери	Персі	Невілі	Барлі	ФіцАлани	Бофорти
Едвард III	4	2	1	1	3	1	3	2	1	1	2	1	-	-	-
Річард II	-	-	1	1	2	1	-	-	1	1	1	-	3	2	1
Генрі IV	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Всього представників роду в Ордені	5	3	2	2	6	2	3	2	2	2	3	2	3	3	2